

MI ētiskā dimensija ir viens no jautājumiem, par kuru jārosina debates, ne tik daudz lai apspriestu MI kapacitāti kādā tālākā nākotnē sasniegt tādu kā apziņas līmeni, bet gan par mūsu dzīves atkarību tuvā nākotnē no MI kvalitātes un tajā ierakstītajām vērtībām.

Jau ievadā minēts, ka MI ir absolūti transversāls instruments – tas attiecas uz pavisam plašu jomu spektru mūsdienu sabiedrībā, MI pielietojuma iespējas mūsdienās, kā arī visus ar MI saistītos labumus un riskus nevar vienā rakstā aprakstīt. Par to tiek rakstītas izsmeltošas grāmatas. Toties, ņemot vērā šo tehnoloģiju progresa ietekmi uz sociālajiem procesiem, drīzāk jānorāda uz nepieciešamību pēc plašām diskusijām likumdevēju, filozofu, inženieru,

politiķu un arī īpašu pilsoņu satrē par šo tehnoloģiju izmantošanu. Ir jāsaista debates ar tehnisko realitāti kā Latvijas robežās, tā arī ārpus tām.

Attīstoties 5G sabiedrībai un viedām pilsētām, Latvija ar gudru rīcību savukārt var ieņemt nozīmīgu vietu debatēs starptautiskajā arēnā, īpaši ES ietvaros. ES ir izveidojusi augsta līmeņa mākslīgā intelekta ekspertu grupu, kas izstrādāja ētikas vadlinijas. Mērķis ir labāk kalpot sabiedrības attīstībai uz vispārējo cilvēktiesību un Eiropas pamatvērtību pamatiem, reizē nebremzējot tehnoloģijas attīstību. Latvijai ir izdevība būt aktīvai sarunu partneri viedās sabiedrības attīstības procesā. Izmantot šo izdevību ir mūsu ambīcijas. ■

Dr. iur. Irēna Kucina

LU Juridiskās fakultātes asociētā profesore,
Valsts prezidenta padomnieku biroja vadītāja,
Valsts prezidenta padomniece tiesiskuma
un ES tiesību politikas jautājumos

NUMURA TĒMA:
KO GAIDĪT
NO MĀKSLĪGĀ
INTELEKTA

Mākslīgais intelekts (algoritmi) tiesās un prognostisku lēmumu taisnīgums

Tehnoloģiju inovācijas paver debates par būtisku demokrātiskas sabiedrības pamatprincipu – lēmumu legimitātāti. Starp sabiedrību, kura dzīvo ar likumu noregulētā tiesiskajā telpā, un tiesnesi pastāv savstarpējās uzticēšanās attiecības, kas balstītas pašāvērbībā, ka attiecības starp indivīdu un valsts varu ir noregulētas ar sabiedrisko līgumu, kas noteic visu iesaistīto pušu tiesības un pienākumus nolūkā pārstāvēt sabiedrības kopējās intereses.

Vai šādā sabiedriskajā līgumā ir iespējams iekļaut algoritmu, kas pieņem lēmumu? Un kuras varētu būt tās inovācijas, kas garantē efektivitāti, tiesisko drošību un pieejamību tiesai?

Algoritmi tiesās, to iespējamā kvalifikācija

Britu zinātnieki ir publicējuši pētījumu, kurā aplūkots al-

goritms, kas spēj prognozēt Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) pieņemto nolēmumu rezultātus.¹ Automatizētās sistēmas veiktā prognoze 80 % gadījumu sakrita ar gandrīz 600 ECT spriedumos pieņemtajiem lēmumiem.

Pasaulē mākslīgais intelekts ir attīstījies daudzās nozarēs. Vairākās pasaules valstīs ir tapuši mēģinājumi radīt īpaši tiesu sistēmai pielāgotus algoritmus. Arī Eiropā ir vairāki piemēri algoritmu ieviešanai tiesu sistēmā.

Apvienotajā Karalistē tiesu administrācija attīsta automatizētu tiesīsaistes instrumenta ieviešanu civillietās par maza apmēra prasījumiem. To dēvē par strīdu risināšanu tiesīsaistē.²

Amerikas Savienotajās Valstīs (turpmāk – ASV) ir izstrādāts prognožu algoritms COMPAS, kas galvenokārt

1. Aletras N., Tsarapatsanis D., Preotiuc-Pietro D., Lamos V. Predicting judicial decisions of the European Court of Human Rights: a Natural Language Processing perspective. *PeerJ Computer Science* 2:e93, 2016.

2. Strīdu risināšanas tiesīsaistes platforma: <https://www.odrcontactpoint.uk/>

tiek izmantots krimināltiesību nozarē, to izmanto ASV štatu tiesas un probācijas dienests. Sistēma palīdz noteikt, vai personai iespējams piemērot nosacītu sodu, vai tomēr nepieciešama ar brīvības atņemšanu saistīta līdzekļa piemērošana. ASV attīsta prognostisku tiesu lēmumu metodi, balstoties uz pierādījumu novērtēšanu, lai konstatētu, vai ir radīti zaudējumi.³

Minētais ir pamats debašu uzsākšanai par mākslīgā intelekta ieviešanu tiesu sistēmā, tostarp arī Latvijā.

Vispirms jāsāk ar to, kā būtu kvalificējams mākslīgais intelekts tiesu sistēmā. Tiesu sistēmā var attīstīt divu veidu algoritmus: algoritmi, kas sniedz atbalstu lēmuma pieņemšanā, jeb atbalstošie algoritmi un algoritmi, kas patstāvīgi pieņem lēmumu, jeb lēmēj algoritmi. Algoritmu, kas sniedz atbalstu lēmuma pieņemšanā, mērķis būtu nodrošināt atbalstu lēmuma pieņemšanas procesā, atvieglojot un efektīvizējot tiesu darbu. Savukārt algoritmu, kas patstāvīgi pieņem lēmumu, mērķis būtu nodrošināt automatizētu tiesu sistēmu. Tieši šī algoritmu ieviešana sistēmā būtu kritizējama, apšaubot mākslīgā intelekta spēju respektēt cilvēka pamattiesības.

Atbalstošie algoritmi, kas varētu atbalstīt tiesu sistēmu un nodrošināt tiesību uz taisnīgu tiesu īstenošanu

Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Konvencija) 6. panta pirmajā daļā ir ietverts tiesību uz taisnīgu tiesu īstenošanas princips: “Ikvienam ir tiesības, nosakot civilo tiesību un pienākumu vai viņam izvirzītās apsūdzības pamatotību, uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā likumā noteiktā tiesā.”

Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 47. pantā ir ietvertas tiesības uz efektīvu aizstāvību un taisnīgu tiesu: “Ikvienai personai, kuras tiesības un brīvības, kas garantētas Savienības tiesībās, tikušas pārkāptas, ir tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību, ievērojot nosacījumus, kuri paredzēti šajā pantā. Ikvienai personai ir tiesības uz taisnīgu, atklātu un laikus veiktu lietas izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā, tiesību aktos noteiktā tiesā. Ikvienai personai ir iespējas saņemt konsultāciju, aizstāvību un pārstāvību.”

Iepriekš minēto principu ievērošanu iespējams garantēt, izmantojot algoritmus, kas tiesām nodrošinātu papildu instrumentu pieejamību lietas iztiesāšanas laikā.

1. Atbalsts pirmstiesas procesa stadijā: ievadot automatizētajā sistēmā konkrētus lietas faktus, potenciālais prasītājs varētu novērtēt iespējamās tiesvedības izredzes (rezultātu). Pamatojoties uz automatizētajā sistēmā ievadīto materiālu (normatīvais regulējums un judikatūra), algoritms varētu noteikt konkrētās lietas pozitīva iznākuma varbūtību. Statistikas datus balstītā informācija garantē lielāku tiesisko drošību. Tas dotu potenciālajam prasītājam

iespēju izvērtēt tiesvedības uzsākšanas lietderību, vienlaikus apsverot alternatīvu strīdus risinājuma neregulējumu.

Tas veicinātu tiesību uz lietas izskatīšanu saprātīgos termiņos efektīvu īstenošanu, jo, sasaistot konkrētas prasības prognozēto rezultātu ar prasības iesniegšanu tiesā lietderīgumu, varētu tikt samazināti lietu uzkrājumi tiesās.

2. Atbalsts tiesnešiem jautājumā par prasības pieļaujamību: algoritmi varētu palīdzēt tiesnešiem efektīvāk plānot laiku vai izvērtēt juridiskās palīdzības sniegšanas nepieciešamību tiesvedības procesa laikā. ECT jau ir norādījusi, ka pirmstiesas procesa pārbaude, vai prasība ir pirmšķietami noraidāma, atbilst Konvencijai.⁴ Tai skaitā dalībvalsts var noraidīt lūgumu par juridiskās palīdzības sniegšanu, pamatojoties uz nepietiekamu juridisko argumentāciju prasības pieteikumā.⁵

Aplūkojot dalībvalstīm piedāvātās iespējas samazināt iesniegto prasību skaitu tiesās, algoritmi var dot pienesumu tiesiskās drošības nodrošināšanā un efektīvā tiesu darba pārvaldīšanā.⁶

3. Atbalsts tiesnesim tiesvedības procesa laikā: algoritmi var sniegt tiesnesim atbalstu judikatūras meklēšanā, atlasot lietas, kurās aplūkoti līdzīgi gadījumi. Attiecībā uz saprātīgu laika ieguldījumu, kas nepieciešams, sagatavojoties un izskatot konkrētu prasību, no algoritma sniegtā atbalsta iegūtu ne tikai tiesnesis, bet arī puses.

Lēmēj algoritmi: būtisks pamattiesību apdraudējuma risks

Analizējot lēmēj algoritmu būtību pēc tās iespējamās funkcionalitātes un ietekmes uz tiesu sistēmu, jārunā nevis par dažiem, bet daudziem iespējamajiem riskiem. Šo risku esamība rada milzīgas bažas lēmēj algoritmu ieviešanai tiesu sistēmā. Un, vai šiem riskiem ir iespējami 100 % risinājumi, šobrīd par to pārliecības nav. Tāpēc, pēc autores domām, būtiski tos iezīmēt un tālāk ļaut izvērst debates ar tiesību nozares zinātniekiem, tiesnešiem un ekspertiem. Arī Latvijas Valsts prezidenta kanceleja sadarbībā ar vairākām starptautiskām organizācijām 2020. gadā plāno diskusiju par mākslīgā intelekta un tiesiskuma mijiedarbību.

Algoritma ierobežotā objektivitāte: var pastāvēt šaubas par algoritmu objektivitāti, vērtējot apstākļus, kas balstīti uz pārbaudītiem kritērijiem, kā rezultātā var tikt ietekmēta tiesiskā drošība.⁷ Jāņem vērā, ka algoritmi ir matemātisks cilvēka valodas tulkojums. Sākotnēji šo tulkojumu veic cilvēks, par kura objektivitāti un neitralitāti var izteikt šaubas. Vienlaikus, atlasot judikatūras datus ievadīto informāciju, mākslīgais intelekts nevērtē tiesnešu izdarītos apsvērumus un motīvus, bet tikai lietas faktus un galīgā nolēmuma rezultātu. Tāpat judikatūras atlasē

³ Algoritma izstrādes autoru mājaslapa: <https://www.equivant.com/compas-classification/>

⁴ ECHR, 28 January 2003, Nr. 34763/02, Burg et al c/ France.

⁵ ECHR, 26 February 2002, Nr. 46800/99, Del Sol c/ France.

⁶ ECHR, Gd. Ch, 3 December 2009, Nr. 8917/05, Kart c/ Turquie.

⁷ ECHR, 30 July 2015, Nr. 30123/10, Ferreira Santos Pardal c/ Portugal.

netiek vērtēta tiesas specializācija, kas to veidojusi, kas pie konkrētiem apstākļiem varētu ietekmēt lietas rezultātu. Tieši precizitātes un subjektivitātes trūkums varētu būt pamats diskusijai par trūkumiem algoritmu neitralitātē, kā arī jautājumā par tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanu.

Tiesnešu neatkarība: (Konvencijas 6. panta pirmā daļa, 47. pants, 2011. gada 6. oktobra ECT spriedums lietā *Agrokompleks v. Ukraine*, Nr. 23465/03) algoritmi var ietekmēt tiesnešu lēmumus. Tāpēc pastāv *performativite*⁸ risks. Starpība starp judikatūras piemeklēšanu un konkrētas lietas izspriešanu nav liela, tomēr, piedāvājot risinājumu, kas balstīts uz jau esošo judikatūru, ietekmē tiesneša lēmumu. Tāpēc pastāv judikatūras stagnēšanas risks, ierobežojot jaunas judikatūras veidošanu un attīstību.

Tiesnešu objektivitāte: puses nevar pakļaut tiesneša patvaļīgam lēmumam.⁹ Paļaujoties uz algoritma piedāvāto risinājumu, pastāv risks, ka tiesnesim vēl pirms lietas izskatīšanas ir izveidojies viedoklis par lietas iznākumu, kas būtu vērtējams kā tiesneša objektivitāti ietekmējošs faktors. Papildus pastāv riski tiesnešiem radīt nolēmumu atlases kontroles sistēmu, kas balstīta uz salīdzinošo matemātisko loģiku, tādējādi radot ievērojamu spiedienu uz tiesnešu lēmumiem. Prasība lēmumu motivēt samazinātu šos riskus, jo būtu balstīta uz tiesneša pienākumu savus secinājumus izdarīt, vērtējot konkrētās lietas faktus un uzklusot pušu argumentus.¹⁰

Vai tiesnesis robots atbilst tiesas jēdzienam: jēdziens "tiesa" skaidrots ECT 2000. gada 22. jūnija sprieduma lietā *Coemec v. Belgium*, iesnieguma Nr. 32492/96, 99. punktā: "Jēdzienu "tiesa" būtību raksturo tās tiesiskā funkcija, kas nozīmē, ka lietas tiek izskatītas kompetences ietvaros, piemērojot tiesību aktus un vedot tiesvedību paredzētajā procesuālajā kārtībā. Tai jāatbilst vēl virknei citu kritēriju, ieskaitot tiesnešu neatkarību, objektivitāti, amata pilnvaru termiņu un procesuālo garantiju pieejamību." Šis skaidrojums ir interesants saistībā ar centieniem tiesnesi aizstāt ar robotu, jo pēdējais neatbilstu ECT noteiktajiem kritērijiem, jo īpaši jautājumā par prasību lēmumu motivēt.

Tiesības uz efektīvu aizstāvību: (Konvencijas 13. pants, 47. pants) automatizēts lēmuma pieņemšanas process ir diskutabls saistībā ar tiesībām uz efektīvu aizstāvību. Algoritmi, kas balstīti uz neskaidriem kritērijiem un sniedz atbalstu jautājumos par prasības pieļaujamību, var novest pie tiesību uz pieeju tiesai ierobežojumiem.

Diskriminācijas aizliegums: (Konvencijas 14. pants, 21. pants) jāņem vērā neobjektīva algoritma riska pastāvēšana, kas sistemātiski diskriminēs konkrētu, specifisku sabiedrības grupu. Piemēram, algoritma lēmumi, kas veidoti, analizējot policijas datubāzes, var radīt diskriminācijas risku.

Motivācijas trūkums: algoritmi nespēj nodrošināt prasību tiesas nolēmumu motivēt. Šis motivācijas trūkums atklājas vairākos veidos:

1) algoritma pieņemtais lēmums atbild vienīgi uz uzdoto jautājumu (piemēram, vainīgs), taču nesniedz apsvērumus, kā tas nonācis pie konkrētā rezultāta. Līdz ar to lēmumam trūkst motīvu daļas;

2) algoritma motivācijas trūkums ir novērojams tieši lēmuma pieņemšanas procesā. Algoritmi analizē lietas faktus, tiesību normas un judikatūru tikai saistībā ar to ietekmi uz rezolutīvo nolēmuma daļu (nevērtējot tiesas motīvus, kas ir izdotā lēmuma pamatā). Līdz ar to motivācija kā lēmuma būtiskākā sastāvdaļa netiek ņemta vērā lēmuma pieņemšanas procesā, jo algoritms to nespēj analizēt. Patiesībā algoritmam ir ierobežotas iespējas identificēt atslēgas vārdus izskatītajās lietās un sasaistīt konkrēto faktisko situāciju ar pieņemto nolēmumu rezultātiem. Ņemot vērā iepriekš minēto, algoritms nespēj veikt faktu novērtējumu, kas balstīts subjektīvos apsvērumos. Tādējādi algoritma nespēja motivēt lēmumu ierobežo judikatūras attīstības iespējas. Piemēram, attīstība turpinātos, ja lietu skatītu cilvēks ar savu subjektīvo perspektīvu, ņemot vērā sociālo kontekstu. Tomēr algoritmi tiesās ir aprobežoti ar mehānisku pieeju judikatūras piemērošanā. Šāda sistēma nepieļauj subjektīvu apsvērumu izdarīšanu, kā tas būtu tiesneša gadījumā;

3) tādējādi algoritma objektivitāte ir saistīta ar uzvedības atspoguļošanu, bet ne motīvu, kas bijuši tās pamatā, vērtēšanu. Mērķis ir lēmums, kas radīts, pamatojoties uz statistikas datiem, nevis pamatojumu un personiskiem apsvērumiem. Minētais sakrīt ar iepriekš norādīto, ka lēmumā, kas pieņemts, nevērtējot judikatūras motīvu daļu, nevar attīstīt tālākus apsvērumus un pamatojumu. Tāpēc šāds process ir neobjektīvs, jo tajā izdarītie secinājumi netiek pamatoti, balstoties uz konkrētiem apsvērumiem. Mehānisks lēmuma pieņemšanas process noved pie mehāniska rezultāta – motivācijas trūkst ne tikai lēmuma pieņemšanas procesā, bet arī tā rezolutīvajā daļā.

Lēmuma leģitimitāte: jāņem vērā, ka mākslīgais intelekts nenes atbildību. Tāpēc mēs varam jautāt: vai cilvēka un tiesneša savstarpējās uzticēšanās attiecības var pārnēst uz mākslīgo intelektu bez iepriekš minētajām garantijām? Atbildības neesamība mākslīgā intelekta gadījumā var būt pamats šādu lēmumu leģitimitātes apšaubīšanai. Papildus šāda sistēma var novest pie anarhiskas sabiedrības izveides, izjaucot valsts un indivīda noslēgtā sabiedriskā līguma pamatus.

Secinājums

Ievērojot iepriekš minēto, algoritmu izmantošanu tiesās varētu uzskatīt par priekšrocību. Tomēr mākslīgā intelekta darbība būtu pieļaujama ar skaidrām tiesību normām norēgulētā tiesiskajā telpā, lai novērstu jebkuru pamattiesību aizskāruma iespējamību, jo īpaši jautājumā par tiesībām uz taisnīgu tiesu. ■

8 Garapon A. Les enjeux de la justice prédictive, La semaine juridique. Edition Générale, Nr. 1-2, 09.01.2017.

9 ECHR, 27 may 2010, Nr. 18811/02, *Hohenzollerne c/ Roumanie*, pt. 43.

10 ECHR, 28 June 2007, n°76240/01, *Wagner et J.M.W.L c/ Luxembourg*.